

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ГРУПА АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ КОЛЕРУ

Наватворы-прыметнікі нясуць на сабе найбольшы зарад экспрэсіўнасці ў мастацкім тэксце, перадаюць самыя разнастайныя адценні прымет, з'яў, працэсаў. Вось чаму "іх утварэнне з дапамогай вядомых у мове словаўтваральных сродкаў у той ці іншай ступені характэрна для творчай манеры большасці паэтаў, якім увогуле ўласціва словатворчасць".

Адзін з традыцыйных спосабаў індывідуальна-аўтарскага ўтварэння прыметнікаў – гэта складанне, у выніку якога ўзнікаюць словы, створаныя шляхам спалучэння асноў двух і больш розных прыметнікаў. Прычым даследчыкі адзначаюць, што словаўтварэнне падобных прыметнікаў у большасці выпадкаў праходзіць без парушэння норм літаратурнай мовы?

У артыкуле разглядаюцца складаныя аказіянальныя прыметнікі са значэннем колеру. Па семантыцы яны набліжаюцца да прыметнікаў-колераабазначэнняў літаратурнай мовы, але адрозніваюцца ад іх вытворнасцю, кантэкстуальнай залежнасцю, наяўнасцю эмацыянальнай або стылістычнай афарбоўкі. Аказіяналізмы са значэннем колеру ўступаюць у семантычныя адносіны паміж сабой і ўтвараюць тыповую лексіка-семантычную групу. Прычым у складзе названай ЛСГ яны аб'ядноўваюцца ў мікрагрупы паводле наяўнасці агульнага семантычнага кампанента.

Аказіянальныя прыметнікі *бела-сонны* – *вечнабелы* – *взлюмна-бялюткі* – *стройна-белы* – *чаромхава-белы* аб'яднаны агульным значэннем састаўной часткі *бела-* (*-белы*) (ад *белы* – які мае колер снегу, малака).

У словах *вечнабелы*, *взлюмна-бялюткі* і *чаромхава-белы* першыя састаўныя часткі *вечна-* (ад прыслоўя *вечна* – пастаянна, назаўсёды), *взлюмна-* (ад назоўніка *взлюм* – кавалак тонкай празрыстай тканіны, прымацаванай да вянка або жаночага капелюша, з'яўляецца часткай шлюбнага ўбору – *белы*) і *чаромхава-* (ад прыметніка *чаромхава* – які мае адносіны да чаромхі – дрэва ці высокага куста сямейства ружакветных з сабранымі ў гронкі белымі духмянымі кветкамі і чорнымі даўкімі на смак ягадамі) указваюць на характар праўлення колеравай прыметы "белы". У той жа час у складаных словах *бела-сонны* і *стройна-белы* састаўныя часткі *-сонны* (ад *сонны* – вялы, слабы, пазбаўлены жывасці) і *стройна-* (ад *стройны* – прыгожа і прапарцыянальна складзены, статны) характарызуюць прадмет з іншага боку, не звязанага з колерам.

У выніку *вечнабелы* мае значэнне 'такі, які заўсёды, нязменна белы (не змяняе колеру)' (Змерзла ў нізкіх нябёсах сівая наскрозь бліскавіца. Ці шукала гняздо? Ці знаходзіла попел і тлен? Ці галіны яе параслі *вечнабелай* ігліцай? Г.Булька. Турмалін). У дадзеным наватворы першая структурна-семантычная частка паведамляе аб пастаянстве праўлення колеравай прыметы.

Взлюмна-бялюткі абазначае 'белы, чысты і празрысты, як взлюм' (І дымам здоўжыліся хаты... Але ў адной, Найбольш знаемай, Што стаяла ў роздыме шыпшын, *Взлюмна-бялюткаю* фіранкай Свята зварухнулася У душы... С.Валодзька. Тут не быў я, пэўна, год аж... наццаць...). Наватвор *чаромхава-белы* ўжываецца са значэннем 'белы, як кветкі чаромхі' (Слова світае ў душы анямелай, Волі жадае, ірвецца ў блакіт За аблачынкай *чаромхава-белай*, Што паплыла праз гады і вякі. С.Законнікаў. Выспела зорак калінавых гронка...). У названых аказіянальных прыметніках першыя састаўныя часткі нясуць указанне на падабенства прадмета да іншага паводле колеру.

Наватвор *бела-сонны* адначасова характарызуе прадмет паводле колеру і інтэнсіўнасці дзейнасці. *Бела-сонны* абазначае 'белы і ў той жа час сонны, вялы, пазбаўлены жывасці'. (Вясновы пах дурманіць галаву, Нагамі *бела-соннымі* дзяўчына, Нібы ў вадзі халодную, у траву Ступае і смяецца беспрычынна... Л.Галубовіч. Памяць травы).

Аказіянальны прыметнік *стройна-белы* ўказвае на прымету прадмета паводле яго абрысаў і колеру. *Стройна-белы* ўжываецца ў значэнні 'прыгожы, статны і адначасова белага колеру' (На яе гнуткі стан, на яе *стройна-белыя* ногі Ападалі пялёсткі, ды так асцярожна, як пух... А.Ставер. Гімн хараству).

Аказіяналізмы *ўчарнела-чарнявы* – *чорнагравюрны* – *чорна-нябачны* – *чорна-шынельны* аб'яднаны паводле наяўнасці ў іх агульнага семантычнага кампанента "чорны", які заключаецца ў частках складаных наватвораў *ўчарнела-* (ад

учарнелы – які зблажэў, змарнеў; счарнелы), *-чарнявы* (ад *чарнявы* – які мае цёмныя валасы і смуглы твар) і *чорна-* (ад *чорны* – які мае колер сажы, вугалю; самы цёмны з усіх колераў).

Наватворы *ўчарнела-чарнявы* і *чорна-шынельны* ў якасці назвы колеру ўжываюцца для характарыстыкі знешнасці чалавека. *Учарнела-чарнявы* мае значэнне 'такі, які, будучы ад прыроды цёмнавалосым і смуглым, учарнеў ад гора' (А *ўчарнела-чарнявы* Салдацік з асколкам у галаве За дзівака слыве, Нібыта да ўсіх не мае справы. Р.Барадулін. Хвала паперы). Прыметнік *чорна-шынельны* (ад *шынель* – форменнае паліто спецыяльнага пахрою, са складкай на спіне і хлясцікам) ўжываецца ў складзе перыфразы і называе прымету групы людзей (войска) паводле колеру форменнай вопраткі – шыняля (Тады апусці на вінтоўкі *чорна-шынельнае* войска. Хоць бы дзе бразнулі веснічкі. Хоць бы дзе заскуголіла шчаня. Кроў астывала. Хаты дагаралі. Г.Бураўкін. Жніво).

Аказіянальныя прыметнікі *чорнагравюрны* і *чорна-нябачны* ўжываюцца ў якасці назваў прымет навакольнага асяроддзя. *Чорнагравюрны* (ад *гравюра* – від графікі, у якім выявай з'яўляецца адбітак на паперы малюнка, выразанага на гладкай паверхні цвёрдага матэрыялу) мае значэнне 'чорны, як выява на гравюры' (Жоўты золак, барвянае золата Асыпаецца з клёнаў чужых. Дрэвы *чорнагравюрныя*, голыя, Пад карункамі тонкай імжы. Л.Забалоцкая. Жоўты золак, барвянае золата...). Наватвор *чорна-нябачны* (ад *нябачны* – скрыты, непрыметны) абазначае 'чорны, цёмны, а таму незаўважальны' (Падае, падае снег Белы ў забруджанай зоне... *Чорна-нябачны* знутры І памірае ў агоніі. Я.Хвалеі. Пракажоны снег).

Наватворы *блакітна-чысты* і *незабудкава-сіні* аб'яднаны значэннем "блакітны", якое ўтрымліваецца ў структурных частках складаных прыметнікаў *блакітна-* (ад *блакітны* – светла-сіні; колер яснага чыстага неба), *незабудкава-* (ад *незабудка* – травяністая расліна сямейства бурачнікавых з дробнымі блакітнымі кветкамі) і *-сіні* (ад *сіні* – колер паміж блакітным і фіялетавым). У выніку *блакітна-чысты* (ад *чысты* – незабруджаны, незагэцканы) абазначае 'блакітны, чысты, нічым не забруджаны' (Суме вёска Па жыхарах, Па іх гаворцы, Па галасах, Па звонкаму дзіцячаму смеху, Па *блакітна-чыстаму* снегу... А.Грачанікаў. Ляцелі хаты...). А *незабудкава-сіні* мае значэнне 'блакітны, колеру кветак *незабудкі*' (...Барвянеў ад крыві небакрай. І між золата колераў чыстых, *Незабудкава-сініх* агнёў Іх абліччы плылі ўрачыста – Нескароных мяцежных сыноў. Л.Забалоцкая. Забівалі Рублёва і Гойю...).

Складаныя прыметнікавыя наватворы *вяршынна-зялёны* – *духмяна-зялёны*, *зялёна-светлы*, *шалёна-зялёны* змяшчаюць агульны семантычны кампанент "зялёны", які заключаецца ў састаўной частцы складаных слоў *-зялёны*, *зялёна-* (ад *зялёны* – колеру травы, зелены).

Дыферэнцыяцыя значэнняў аказіянальных прыметнікаў адбываецца ў структурна-семантычных частках *вяршынна-* (ад *вяршыны* – які мае адносіны да вяршыні, верхняй часткі чаго-небудзь), *духмяна-* (ад *духмяны* – з моцным прыемным пахам), *-светлы* (ад *светлы* – асветлены), *шалёна-* (ад *шалёны* – моцны па сіле праяўлення).

У выніку наватвор *вяршынна-зялёны* змяшчае адценне параўнання і ўжываецца ў значэнні 'зялёны, як вяршыні дрэў' (З платоў нежывых, безгалосых Яно вузлавата, па жылах Не раз яшчэ ўздыме ў нябёсы *Вяршынна-зялёную* сілу. М.Арочка. Курганне). Наватвор *шалёна-зялёны* ўказвае на характар праяўлення прыметы і ўжываецца са значэннем 'такі, які мае насычаны, яркі зялёны колер і вызначаецца жыццёвай сілай' (Быў нядаўна *шалёна-зялёны*, Быў нядаўна зусім малады, Жоўты ліст, Прывітаўшы адхоны, Сам выносіць сябе на клады. Р.Барадулін. Жоўты ліст).

Складаныя прыметнікі *духмяна-зялёны* і *зялёна-светлы* характарызуюць прадметы з двух бакоў. *Духмяна-зялёны* абазначае 'такі, які мае зялёны колер і валодае прыемным пахам' (...зацвітаюць суніцы і зёлкі на *духмяна-зялёных* палянах. В.Ярац. Чалавек нараджаецца жыць...). *Зялёна-светлы* ўжываецца ў значэнні 'такі, які мае зялёны колер і адначасова добра асветлены' (Глянць на лес: ён *зялёна-светлы*, Паглядзі ізноў: ён пажоўк. П.Панчанка. Скарбонка).

Паміж састаўнымі часткамі складаных прыметнікавых наватвораў, як сцвярджаюць даследчыкі³, складаюцца злучальныя (*зялёна-светлы*, *стройна-белы*), а таксама розныя віды падпарадкавальных адносін: напрыклад, адносі-

ны параўнання (*вэлюмна-бялюткі, вяршынна-зялёны*), меры і ступені праяўлення якасці (*учарнела-чарнявы, шалёна-зялёны*) і пад.

У мастацкім кантэксце складаны аказіянальныя прыметнікі адыгрываюць ролю самых нечаканых і адзінаквых у сваім родзе эпітэтаў, якія выступаюць у якасці сродкаў вобразнай характарыстыкі і садзейнічаюць глыбейшаму раскрыццю ідэі твора.

¹ Намитокова Р. Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. Ростов-на-Дону, 1986. С.99.

² Гл.: Агаронян И. В. // Вопросы теории и методики литературы и лингвистики. Уч. зап. Куйбышевского ГПИ. Вып.96. Куйбышев, 1971. С.191.

³ Гл.: Белова Б. А. // Русское слово в языке и речи. Кемерово, 1976. С.5; Агаронян И. В. // Вопросы теории и методики литературы и лингвистики. С.192.

Ю.Б.ДАРАФЕЕВА

АСНОЎНЫЯ КРЫНІЦЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВАЗНАЎЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ 20-х ГАДОЎ XX ст.

20-я гады нашага стагоддзя – адметны перыяд ў гісторыі развіцця беларускай навуковай тэрміналогіі. Адметнасць палягае найперш у тых умовах, якія стварыліся на той час у Беларусі. Гістарычны лёс беларускай мовы склаўся так, што яе развіццё было не паслядоўным, як у большасці славянскіх моў, а перарывістым, да таго ж большаю часткаю яно працякала пры дзяржаўнай несамастойнасці краіны. Забарона беларускай мовы ў афіцыйным ужытку Варшаўскім сеймам у 1696 г., пазней, пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі, адмоўнае стаўленне да яе царскага ўрада стварылі перапынак у развіцці беларускай літаратурнай мовы больш чым на сто гадоў. Знаходжанне Беларусі спачатку ў складзе Польшчы, а затым Расіі не спрыяла чысціні гутарковай мовы беларусаў, якая напайнялася польскімі і рускімі запазычаннямі. У выніку згаданых акалічнасцяў была страчана сувязь з традыцыямі старабеларускай мовы, лексічны склад якой фактычна знаходзіўся ў своеасаблівай кансервацыі. Пры той сітуацыі, што склалася ў 20-я гады, калі лексічная база беларускай літаратурнай мовы была зменлівай і нетрывалай, стваральнікам беларускай тэрміналогіі даводзілася пачынаць амаль з нуля.

Да спосабаў утварэння лінгвістычных тэрмінаў пры напісанні аўтарамі адпаведных прац (граматык, падручнікаў і інш.) адносіліся наступныя: 1) ужыванне ў тэрміналагічным значэнні звычайнага слова (параўн.: *гук, склад, націск* і інш.); 2) запазычанне з іншых моў (параўн.: *прэдыкатыву, граматыка, прадлог* і інш.); 3) калькаванне, г.зн. стварэнне беларускіх тэрмінаў уласнымі сродкамі па запазычаных мадэлях (параўн.: *потел номінативус – імя назоўнае, морфалогія – формаслоўніца* і інш.); 4) канструяванне ўласна беларускага тэрміна (параўн.: *правапіс, прыпадабненне, дзейнік* і інш.). Выкарыстанне запазычанняў падчас працы над тэрміналогіяй сталася адной з адметных рысаў фарміравання новага пласта беларускай лексікі.

Пры ўкараненні ў лінгвістычныя працы іншасмоўных тэрмінаў аўтары павінны былі зважаць на два наступныя фактары, якія знаходзіліся паміж сабой у пэўнай супярэчнасці. З аднаго боку, трэба адзначыць характэрную для ўсёй беларускай тэрміналогіі таго часу тэндэнцыю карыстацца ўласнымі моўнымі сродкамі: “Ужываньне т.зв. новатвораў, а таксама і чужаземных слоў дапускаецца толькі ў выпадках канечнае патрэбы і дзеля большае навуковае дакладнасці”¹. Такая акалічнасць звужала магчымасці пранікнення запазычаных кампанентаў у тэрміналогію, асабліва ў дачыненні да тэрміналогіі школьных падручнікаў.

З другога боку, нельга было не ўлічваць як адносную простасць ужывання запазычанняў (момант істотны, калі браць пад увагу тэрміновасць працы), так і іх інтэрнацыйнальны характар, што спрыяе распаўсюджанню запазычаных тэрмінаў ва ўсіх навуковых дысцыплінах.

Адносна паходжання запазычаных тэрмінаў, а таксама іх кампанентаў можна вылучыць тры асноўныя крыніцы: тэрміны, запазычаныя з грэчаскай мовы, або грэцызмы; тэрміны, запазычаныя з лацінскай мовы, або лацінізмы; тэрміны, відавочна або магчыма запазычаныя з роднасных славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай). Такія тэрміны ўмоўна назавем славянізмамі.